

АФАРЫСТЫЧНАСЦЬ МОВЫ ТВОРАЎ М.ГАРЭЦКАГА

Думы mio, думкі, лётуценні мае...

М.Гарэцкі

Афарызм як форма філасофскага і мастацкага самавыяўлення займае адметнае месца ў творчасці нашага славугага земляка, ураджэнца Магілёўшчыны, М.Гарэцкага (1893–1939) — аднаго з выдатных беларускіх пісьменнікаў-мысляроў першай трэці ХХ стагоддзя. Ён не быў творцам-афарыстам у поўным сэнсе гэтага слова, бо ніколі не ствараў афарызмы свядома як асобныя мастацкія тэксты (калі не лічыць аўтарскія эпіграфы-афарызмы да асобных твораў або да раздзелаў апошніх). Але сапраўды таленавітага, а тым больш геніяльнага, пісьменніка немагчыма ўявіць без пэўнай схільнасці да абагульненага, афарыстычнага асэнсавання быцця чалавека і прыроды, без няспыннага пошукаў адказаў на “вечныя пытанні” жыцця, што не даюць спакою розуму і душы чалавека (“Жыццё, жыццё, што ты такое ёсць?”). М.Гарэцкі як Чалавек і Пісьменнік сапраўды “з вялікіх літар” ніколі не ўхіляўся ад гэтых пытанняў ні ў сваім шматпакутным жыцці, ні ў сваёй шматграннай творчасці.

Характэрнай рысай афарыстычнай творчасці М.Гарэцкага з’яўляецца інтэр-тэкстуальнасць яго афарызмаў, што, дарэчы, было ўласціва ўсёй беларускай літаратуры канца ХІХ — першай трэці ХХ стст., на якую амаль ніякага ўплыву не аказаў росквіт у гэты перыяд у еўрапейскай літаратуры афарызма як асобнага мастацкага твора. Афарызмы сустракаюцца амаль у кожным больш-менш значным мастацкім творы пісьменніка. Афарыстычная думка нараджаецца і існуе ў апавяданнях, аповесцях, раманах М.Гарэцкага не сама па сабе і дзеля самой сябе, а арганічна вынікае з аўтарскага стаўлення да пэўных чалавечых рысаў ці жыццёвых абставін, тых ці іншых з’яў грамадскай або гістарычнай рэчаіснасці, наогул усяго навакольнага свету і на падпадаючых рацыянальнаму тлумачэнню феноменаў быцця — таго, што апісвае пісьменнік у сваіх творах (першую спробу апісання афарыстыкі мовы твораў М.Гарэцкага гл. Іваноў, Рагаўцоў 1992).

Кожны з афарызмаў М.Гарэцкага гэта невялікі славесны шэдэўр, сплаў сапраўды арыгінальнай думкі і мастацкай прыгажосці яе выражэння. Сярод афарызмаў сустракаюцца і вялікія па свайму сінтаксічнаму аб’ёму выказванні, і цэлыя нізкі афарызмаў, і нават цэлыя перыяды, надзіва гарманічныя па сваёй кампазіцыйна-сінтаксічнай будове, і надзвычай сціслыя нават для афарызмаў фразы — яскравы прыклад амаль віртуознага валодання пісьменнікам роднай мовай і яе стылістычнымі сродкамі выразнасці. Параўн. Жыццё, жыццё! Мы ўсе прыходзім на свет хто песняром, хто разбярор, а хто і тым і сім патроху. Мы ўсе ў гады прагнавання нашага розуму — рэфарматары нягоднага старога, будаўнікі лепшай сацыяльнасці, славуцья настаўнікі ці добрыя разбойнікі, але часта-часта жыццё нічогусенькі не пакідае нам і робіць жаласнымі старцамі без пары (Ціхая плынь); Сардэчная хвароба —

хвароба геніяў (Смачны заяц) і на г.п. Шчыльна кладуцца ў афарызмах словы, і ў той жа час вельмі дакладна, быццам слова само прыцягваецца патрэбнае яму месца.

Уражвае і жанрава-відавая разнастайнасць афарызмаў М.Гарэцкага. Гэта і максімы, і сентэнцыі, і трапныя словы (альбо "грыгеры"), і трызімы, і нават парадоксы (семантычныя параметры кожнага геналагічнага тыпа афарызмаў вызначаны ў працы Іванов 1997). І кожны з іх у пісьменніка можна лічыць узорам адпаведнай разнавіднасці афарыстычнага жанру. Напр.: Маладыя вучыцца ад старых, як трэба жыць, як трэба ўкладваць мудрасці, вясцоў у свае кароткі зямны шлях — для маладога цёмны, невядомы і небяспечны (Угодкі богу) — максіма; Перш-наперш ёсць сумленны чалавек, а потым ужо чалавек такой-та нацыі, такой-та веры і гэтак далей (Мутарка) — сентэнцыя; Ды панюў лаянка людзай ніжэйшых ніколі не прыстае. Яны яе не чуюць. Яна толькі потым адгукаецца, на кім трэба (Вленскія камунары) — грыгерыя; Пісаць значыць працаваць дзеля людскога чытання (Рунь) — трызім; Спацуццё шчаслівага да няшчаснага сфальшыфіла чыстую ў муках душу чалавека (Смачны заяц) — парадокс і на г.п. Але за знешне вытанчанай формай афарызмаў М.Гарэцкага ніколі не губляецца тое першапачатковае пачуццё, якое выклікала саму думку.

Вельмі цікавыя афарызмы сваім змястоўным багаццем. У афарызмах М.Гарэцкага можна знайсці ўсё, што прыцягвала вока пісьменніка. А ён у сваёй творчасці кіраваўся прынцыпам — усюды жыццё, людзі, аб якіх ёсць, што паведаміць іншым людзям, свету. І пры гэтым не адрываецца, кроку не ступае ад жывой рэальнасці і праўды жыцця, як у вялікім, так і ў дробным. І не хапаецца за стварэнне "глобальных" (а менавіта таму вельмі часта і пустых) ісцін, а разгадаць, так, менавіта разгадаць, жыццё самае звычайнае, самае паўсюдзённае — усё, што сустракаецца на чалавечым шляху, разгадаць правы чалавечыя забавоны, праз "таёмнае"... Нездарма ў афарызмах М.Гарэцкага ўсяму ёсць месца — тут і роздумы над чалавечым прызначэннем на зямлі (дзе ёсць і чалавечая цяпло, і холад, таксама чалавечы), і філасофскія разважанні аб сутнасці і крыніцы ўсяго існуючага ў свеце ("І адкуль яно ўсё? І чаму яно ўсё? І што яно ўсё?"), і заклапочанасць лёсам свайго народа, свайго Бацькаўшчыны, і погляд у глыб самаго сябе дзеля большага, лепшага разумення, багачання ўсяго, што трэба асэнсаваць, на што трэба знайсці адказ, і шмат чаго іншага. Напр.: Бясцілынасць накрывуджанага — самае балючае пачуццё. Лягчай можна дараваць крыўду індывідуальную, чым нацыянальную ці класавую (Спрэчка); Ідэал, што хутка дасціглы — не вялікі ідэал... І наогул — дасціглы ідэал — не ідэал... (Антон); Калі нам хочацца смакаваць хараства ў абробленым па-мастацку каменю ці на палатне, дык чаму ж не палюбавацца на жывое, богам створанае жаночае хараства? (Дзве душы) і г.д.

Афарызмы М.Гарэцкага — гэта вельмі часта вынік знітавання індывідуальна-аўтарскага светаўспрымання з шматвекавым вопытам народнага мыслення, з нязломнай духоўнай сілай прыгнечанага, забітага, з выгляду "шэрага" беларускага селяніна. Шмат якія з афарызмаў пісьменніка знешне "спрошчаныя" да ўласцівай народнай свядомасці "нагляднай філасофіі" ў асэнсаванні рэчаіснасці, але па глыбіні, дасціпнасці самой думкі яны не ўступаюць класічным узорам афарыстычнага жанру. Параўн. О, вы — шчаслівыя і нешчаслівыя дзянькі ў людскім жыцці! Няма рады ўсцорагчыся ад вас, бо схаваным ёсць ад людскога ведання, на які час вы прыпадаеце, калі вы прыходзіце і калі

адыходзіце. А, мусіць, прыйдзе залатая пара, што перастане людское племя верыць у вас, і тады ўжо згіне ярмо, якое ўскладаеце вы дагэтуль на тое племя (У чым яго крыўда?); Цяжка, калі чалавек не мае прытульнага чалавека ў жыцці (Антон); Як ні спрачайся, — жывець кожны, як жывецца (Амерыканец) / на г.п. М.Гарэцкі і наогул ніколі не быў схільны да залішняй мудрагелістасці ці пустога эпажажу, ён быў і ў жыцці, і ў творчасці сапраўды "мудры ў сваёй прастве філосаф".

Ідыястыль М.Гарэцкага найбольш выразна праяўляецца на афарыстычным узроўні яго мовы. Ужыванне афарызмаў як стылеўтваральнага элемента дэ-тэрмінуецца прагматычнай устаноўкай пісьменніка пісаць эканомна, "паўтанамі", але з поўнай сілай пачуцця" (А.Адамовіч). Афарыстычнасць прозы М.Гарэцкага дасягаецца ўключэннем у мову яго творчых як адзінаквых выказванняў афарыстычнага зместу, так і агульнай афарызаванай стылю, калі апісанне той ці іншай канкрэтнай з'явы набывае агульны характар (дзякуючы "схаванай" праз частковую факталагізацыю афарыстычнай думцы) і/або калі разважанне на тую ці іншую філасофскую тэму адлюстроўваецца толькі афарыстычнымі выказваннямі. Напр.: Ёсць той гатунак людзей-самавукаў, якіх хоча і вялікай высокасці даходзяць у мастацтве, палітыцы ці абы-якой навучы, але назаўсёды застаюцца з нейкай хібаю ў самым грунтоўным, а дзеля таго неўспадзеўкі і страшна лёгка зваліваюцца часам на самы дол чалавечай думкі. Яны, гэтакія, нейкім дзівам сумяшчаюць у душы сваёй найлепшы, здаецца, гуманізм і найгоршае, акажацца, чалавеканялюбства, хімію і алхімію, марксізм і хірамантыю і з аднолькавай шчырасцю веруюць у тое і другое. Багі іхнія любяць завадзіць сварку, скідаюць адзін аднаго з пасаду і робяць у галаве свайго паклонніка незвычайны сумбур. Багоў гэтых зазвычай надта многа, але бываюць часіны, што і няма нічога, вось тады людзі такога гатунку і вырабляюць розныя неспадзеўныя штучкі (Дзве душы) і на г.п. Адметна выкарыстоўвае пісьменнік афарызмы і як назвы сваіх апавяданняў ("Усё мінаецца", "Ідуць усё — іду я..." і інш.), а таскама ў якасці эпиграфаў да ўсяго твора ці яго асобных частак (параўн. у апавяданнях "Смачны заяц", "Прысяга" і інш.),

Афарызмы ў творах М.Гарэцкага не выпадковая гульня розуму і не сродак стылістычнага ўпрыгожвання мастацкага тэксту, у іх адлюстраваны пошукі ісціны, пошукі адказаў на адвечныя пытанні жыцця. Пэўная частка афарыстычных думак М.Гарэцкага была "абавязаная" сваім з'яўленнем балючым пытанням свайго часу і натуральна сэнсава зарыентаваная на іх неадкладнае асэнсаванне і вырашэнне. Напр.: У нашы часы могуць жыць у творчасці толькі фанатыкі з правага ці левага боку. Вялікі сум нашых дум перавышае патрэбу тварыць (Ідуць усё — іду я...); Людзей прадпрыемлівых, рухавых і здольных душыць жыццё абчэственнае (Роднае карэнне) і на г.п. Разам з тым нямала афарызмаў М.Гарэцкага характарызуюцца надзвычайна актуальным і сёння інфармацыйна-прагматычным зместам. Асабліва гэта выяўляецца ў афарыстычных выслоўях, прывечаных асэнсаванню гістарычнага лёсу Бацькаўшчыны, Беларускага нацыянальнага адраджэння, ролі ў ім інтэлігенцыі. Напр.: Беларусь, Беларусь, чым ты была і чаго ты, во, даждала?... І што з табою будзе? (У лазні); Ды трэба праўду казаць: мяккі народ, дужа не цвёрды народ; замнога думаюць аб усім на свеце, аб небе і не бяруцца за паляпшэнне свае зямлі (Амерыканец); За шырокімі грамадзянскімі поглядамі вузенькіх, беларуска-сялянскіх можна й не ўбачыць (У чым яго крыўда?); О, пашлі нам доля, наша, сваё жыццё, нашу, сваю культуру, каб усё мы свае ў сваім родным краі

маглі збірацца тут, з сваімі звычаямі, сваімі ідэаламі. Мы працуем, мы можам, мы спрадвеку тут свае, мы маем права. Што супольнага ў нас з гэтай грамадою чорнага груганьня, што нібы складае мазгавую частку Беларусі?... Давіцца гэтых чарцей, бо тут наша месца!... (У чым яго крыўда?); Схадзіць з галавы нікому забараніць не можна, — так! А калі чалавек хоча жрр-аць, ён будзе рэчыць не толькі па-беларуску, а хоць па-кітайску! (Мутэрка); Усе рэнегаты-беларусы ведаюць аб Адраджэнні і аб тым, што павінны адраджацца, і калі не адраджаюцца, дык з прычыны прыкрай людскай нядбайнасці і папсаванасці сваёй натуры (Дзве душы); Ці можна шкадаваць сіл, прыгажосці, маладосці для адраджэння Бацькаўшчыны? (Дзве душы); Як многа слаўнага ў нашым вёсках, сёлах, а тым часам як яны непарушна-мёртвыя ў жыцці. Усё ідзе шпурка ўперад, толькі нашу вёску, як абросліны мохам камонь калі шляху, з месцаў не скранеш. Сумна, сумна (Роднае карэнне) і на г.п.

Афарыстычныя выразы ў вобразна-стылівым кантэксце прозы М.Гарэцкага адзіны ў сваім родзе ўніверсальны сродак як для найболей дэкладнага шэражэння аўтарскай думкі, так выяўлення індывідуальна-аўтарскага разумення жыцця (у тым ліку і праз вобразы і мову персанажаў сідзі твораў), напр. Але ж не адракацца, не быць здраднікам, а любіць, шанаваць родную Бацькаўшчыну павінен, доўжан... Люблю... Ці не люблю?... А страшна яно, роднае... чым?... (У лазні); Беларуская справа... Што я магу? І што хто можа? Жыццё ідзе, ідзе... да нечага (Рунь); Зямелька родная! Няможна без тугі жыць на табе. З журбою нарадзіўся... Няўжо з ёй і ў труну лягу? Так у нас паподзіцца, так нам спрадвечнасць дала... (Меланхолія); І ўсё жыву, і ўсё хочацца, каб даўжэй на свеце жыць. І чым болей хочацца жыць, тым весялей жыць... Усё ж ткі добра жыць на свеце! (Каменацёс); Калі не будзе сям'і, родных — і не будзе суму па іх. Калі не будзе нацыі — і не будзе таго ярма, якое ўсё жыццё гняце мяне (Спрэчкі), Люба жыць сярод працы, свяцейшай усіх прац, — працы земляроба. Люба мець здаровае цела і здаровы дух (Роднае карэнне); Няхай сабе мілья на погляд шэры, а, браце, душа можа быць і пад шэрым жупаном не шэрая (Роднае карэнне); О, трудна нам, беларускім мужыцкім сынам. Мы выпайзаем у свет з сваіх хат і, па праўдзе, маем жа нейкую зямельную сілу ў сабе, гэта не мая навіна, але хаваемся з сваімі ідэаламі, нясмела азіраемся на новай дарозе, шукаем вачыма прыпынку і, не патрапіўшы злучыцца грамадою і пайсці сваім шляхам, расплываемся патроху ў гнілым балоце з'едзеных молам чорных польтаў... (У чым яго крыўда?); Спрэчнае пытанне: якое харавато мае вышэйшую цану — ці тое, каторае здаецца гэтакім спрадвеку найвялікшаму числу людзей, ці тое, што выклікае ў мяне слёзы? (Еду дамоў); У сэрцы маім — нешта прыемнае і хворае. Як шчырае каханне. Як каханне таго, хто шмат думаў. Спрадвечна і тлон (Знібоў сэрца); Як брыдка ўсё ж бывае часам жыць на свеце (Рунь) і на г.п.

Паводло пиходжіння афарыстыку мовы твораў М.Гарэцкага можна падзяліць на некалькі групаў. Гэта, найперш, фальклорныя афарызмы (прыказкі, прымаўкі, трапныя выслоўі і іншыя народныя выразы), напр.: Чаму быць, таму не мінаваць (Зіма); Хвароба ў лес, здароўе ў косці! (Вясна); Не п'ецца мне тут і не есца мне тут (У чым яго крыўда?) і на г.п. Па-другое, крылатыя выразы і літаратурныя цытаты (у тым ліку і з беларускіх крыніц), напр.: Грошы — час (Дзве душы). — крылатае выказванне з твора "Advice to Young Tradesman" (1748) В.Франкліна; Паміж пустак, балот беларускай зямлі (Роднае карэнне) — крылатыя радкі з верша Я.Купалы ... І на г.п. І па-трэцяе, індывідуальна-аўтарскія

афарыстычныя выказванні (якіх, дарэчы, пераважная большасць), напр.: Каб не было дано людзям загадак, не было б чалавецкага жыцця... Прапалі б людзі (Роднае карэнне); Цэннасць характава залёжыць для людзей ад успрымання (Еду дамоў) і на г.п. У асобную групу можна вылучыць афарызмы, створаныя ў выніку структурна-сэнсавага звужэння або пашырэння ў мове твораў М.Гарэцкага фальклорных і крылатых афарыстычных выслоўяў, напр.: Чаму быць, таму не мінаваць, толькі дрэнна неяк робіцца (Зіма) і Чаму быць — ад таго не выкруціцца (Страхацё) ад прымаўкі Чаму быць, таму не мінаваць; Ніхто шчэ лбом сцяну мураваную прабіць не здолеў, а галовы разбівалі многія, ой-ой, многія, як падумаеш (Роднае карэнне) ад прыказкі Лбом сцяны (муру) не праб'еш; Мой родны кут, як ты мне мілы, уцяміць цябе не маю сілы... (У лазні) ад крылатых радкоў Мой родны кут, як ты мне мілы, Забыць цябе не маю сілы з пазмы Я.Коласа "Новая зямля" (1910–1923) і на г.п.

З улікам тэкстаўтваральнай функцыі афарызмы могуць быць альбо самастойным выказваннем (рэплікай аўтара або персанажа), альбо часткай выказвання (рэплік аўтара або дзеючых асоб), якая цытуецца. Напр.: Самае горшае ў кожнай справе, — зноў разважаў сам з сабой генерал, — калі няма да чаго імкнуцца, калі няма куды ляцець, няма размаху (Генерал); — Пагрэйся, — адказаў "вясёлая галава, а гнілыя кішкі" малаец Яхім і — чох! — паўвядра на печ (У лазні) і на г.п. Разам з тым афарызмы ў творах пісьменніка могуць падпадаць міжрэплікавай парцэляцыі (ужываюцца па частках у мове розных асоб), напр.: [Нупрэі:] — Шукаюць нечага і нашы маладыя... ажно часам хныкаюць, стогнуць. [Яхім:] — А-а! Наша старое ўжо ім не надта падабаецца. [Нупрэі:] — На тое ж маладыя. [Яхім:] — А праўда, і шкода іх, што яны знойдуць? [Нупрэі:] — Пажывём — паглядзім. [Яхім:] — Калі дажывёмся (Роднае карэнне) Ъ Пажывём — паглядзім, калі дажывёмся і на г.п.

Як правіла, афарызмы ўжываюцца ў абсалютна аўтаномнай пазіцыі: яны без змянення сваёй сінтаксічнай структуры выдзяляюцца з кантэксту. Аднак у мове М.Гарэцкага афарызмы нярэдка выступаюць у адносна аўтаномнай пазіцыі (яны свабодна — без змянення фармальнай структуры — не выдзяляюцца з кантэксту). Сінтаксічная форма афарызмаў часам ускладняе разуменне іх семантыкі. Найбольш рэльефна значэнне афарыстычных фраз можна выявіць метадам трансфармацыйнага аналізу — шляхам логіка-сінтаксічнага ператварэння зыходняга афарызма ў яго "класічную" форму. Напр.: Ой, Нупрэі, паглядай за сынам, — гаворыць свят Яхім, — пара яго апаслівая, маладая (Роднае карэнне) Ъ Маладая пара — апаслівая і на г.п. Афарыстычнасць аўтарскай думкі часам паслабляецца (невывразна акрэслена), — калі яна адносіцца не да кожнага, а да пэўнай асобы. Напр.: І ў панскай палюбоўніцы ёсць чалавечае сэрца і яна ж на сваім хлебе — чалавек (Страшная музыкава песня) Ъ У кожнага ёсць чалавечае сэрца або Ъ Кожны на сваім хлебе — чалавек і на г.п.

Адносна аўтаномная пазіцыя афарызма ў кантэксце ў самым агульным выглядзе можа быць дваякая. Найперш, сінтагматычнага тыпу (кантактная і дыстантная парцэляцыя), напр.: Папарышся, костачкі пагрэеш сваё, мо й на душы палягчэе крыху табе (У лазні) Ъ Папарышся — і на душы палягчэе; А паглядзі ты, сваток, на панскае жыццё. Яно ж найболей такое, што горш сабацкага. Распушта, паскудства (Роднае карэнне) Ъ

Панскае жыццё горш за сабацкае: распуста, паскудства і на г.п. І па-
другое, *парадыгматычнага тыпу (калі змяняецца форма дзеяслоўнага і
іменнага прэдыкатываў і г.д.), напр.: Разліваецца ў слёзах скрыпка,
плача аб марнасці таго свету, дзе адзін любіць, а другі — не (Страшная му-
зыкава песня) Ъ Марны той свет, дзе адзін любіць, а другі — не; Нам жа
грэх вялікі перад госпадам богам будзе, калі ўвядзём каго ў спакусу даб-
ром сваім, што падалі нам людзі добрыя на манастыр яго... (Чарнічка) Ъ
Не ўвядзі ў спакусу дабром сваім і на г.п.*

Таким чынам, адной з асаблівасцей мовы твораў М. Гарэцкага з'яўляецца
шырокае ўжыванне афарыстычных адзінак не заўсёды ў сваёй пачатковай
форме. У кантэксце яны часта падпадаюць пэўным структурным трансфар-
мацыям — змяняецца іх граматычная будова і лексічны састаў. Акрэслім най-
важнейшыя спосабы структурных відазмяненняў афарызмаў (параўн. Іваноў,
Рагаўцоў 1993).

*Пашырэнне агульнавядомага афарызма шляхам далучэннем да яго
аўтарскіх слоў афарыстычнага ці неафарыстычнага зместу, у выніку чаго
ўтвараецца новы афарызм больш аб'ёмнага зместу. Параўн., напр.:
Чаму быць, таму не мінаваць, толькі дрэнна неяк робіцца (Зіма) Ъ Чаму
быць, таму не мінаваць (прымаўка); Так, усё мінаецца, і усё ёсць вечнае
(Усё мінаецца) Ъ Усё мінаецца (прымаўка) і на г.п.*

*Устаўка ў афарызм слоў (або адзінак большых, чым слова), якія вы-
конваюць суб'ектна-ацэнную, дадаткова-інфармацыйную, выдзя-
ляльна-узмяцняльную і кантэкстуальна-сітуацыйную функцыі. Напр.:
Не, навукa ніколі не дасць, бо ніколі не можа даць, адказу на праклятыя
пытанні (Роднае карэнне) Ъ Навукa ніколі не дасць адказу на праклятыя
пытанні; Старая пазалота ганарова маўчыць, не кідаецца ў вочы (Знібее
сэрца) Ъ Старая пазалота не кідаецца ў вочы; Жыве наша Беларусь, —
сказаў ён Ганнусі. — Жыве, Ганулька, не траць веры! (Зіма) Ъ Жыве Бе-
ларусь! Усё пакаралася пальцам музыкавым; усё было толькі хораша —
ці яно святое, ці грэшнае (Страшная музыкава песня) Ъ Усё хораша — ці
яно святое, ці грэшнае і на г.п.*

*Усячэнне афарыстычнага выказвання шляхам пропуску другой часткі,
пры гэтым наяўная частка не заўсёды захоўвае афарыстычны змест.
Напр.: І пачаў ён [паліцыянт] жаліцца пану, што лёгка сказаць, а сапраў-
ды служба яго самая цяжкая (Кірмашовое пабоішча ў мястэчку Крыві-
чох) Ъ лёгка сказаць, ды цяжка зрабіць; Выехаў у свет зараз пасля таго.
Нават не развітаўшыся... Але й добра — з вачэй далоў (Маці) Ъ з вачэй
далоў — з сэрца вон і на г.п.*

*Лексічная непаўната афарыстычнага выказвання звязана з імкненнем
пісьменніка ўнікнуць таўталагічных паўтораў ці лексіка-семантычнай
збыткованасці (слоў, значэнне якіх вынікае з дадзенай сітуацыі). Напр.:
Пачалі развітвацца. Салдаты дастаюць “пінегу” (грошы). — Не, не... Грэх
браць у салдата. — І адварочваецца ад платы (Літоўскі хутарок) Ъ Грэх
браць грошы ў салдата; — Не бойся, — супакойваў салдат. — Хто цябе
будзе паліць? Мірных жыхароў чапаць забараняецца (Літоўскі хутарок) Ъ
Мірных жыхароў войску чапаць забараняецца; Няўціям гэта было люд-
зім: казкі ж простыя слухаць любіў, чаму ж, думалі, не хоча спраба-
ваць простае рады? Бывае ж — памагае (Стары прафесар) Ъ Бывае ж і
простая рада памагае і на г.п.*

Інверсія састаўных кампанентаў афарызма з мэтай выдзеліць най-больш важнае ў сэнсавых адносінах слова ці словазлучэнне. Напр.: У часе абеду, калі ад сытасці прыходзіць гумар, ён [генерал] яшчэ больш засумаваў (Генерал) Ъ Гумар прыходзіць ад сытасці і на г.п. **Змена парадку кампанентаў у інверсаваных афарызмах тлумачыцца таксама неабходнасцю канкрэтызаваць тую ці іншую характарыстыку, якая даецца пэўнай асобе ці сітуацыі.** Напр.: Добрыя людзі, — кажуць салдаты па дарозе, — сумленныя людзі (Літоўскі хутарок) Ъ Сумленныя людзі — добрыя людзі і на г.п.

Замена ў афарызме аднаго з іменных кампанентаў (назоўніка, прыметніка ці субстантыўнага словазлучэння) займеннікам, калі яны ўжыты ў папярэднім кантэксце. Напр.: Нядбаласці, зварынства, гразі многа. Але дзе ж гэтага няма? (Роднае карэнне) Ъ Дзе ж гразі (нядбаласці, зварынства) няма? А мірскім людзям усё так. Яны й богу маліцца прыйдуць — граху нанясуць (Чарнічка) Ъ Мірскія людзі й богу маліцца прыйдуць — граху нанясуць; Жыццё, жыццё, ці ж ты вартае таго, каб жыць? (Што яго?) Ъ Ці жыццё вартае таго, каб жыць? і на г.п.

Субстытуцыя: у асобных афарызмах словы, спалучэнні слоў, прэдыкатыўныя словазлучэнні замяняюцца іншымі (суадноснымі) адзінкамі. Пры гэтым трансфармаваныя афарызмы могуць быць як сінанімічнымі з зыходнымі, так і несінанімічнымі. Напр.: Чаму быць — ад таго не выкруціцца (Страхаццё) Ъ Чаму быць — таго не мінаваць (прымаўка); А мала што бываіць... (Роднае карэнне) Ъ Усякае бывае (прымаўка); Чытай сам і другім давай (У чым яго крыўда?) Ъ Жыві сам і другім давай (< рус. Живи и жить давай другим — крылаты афарызм з верша "На рожденье царицы Гремиславы" (1798) Г.Р.Дзяржавіна) і на г.п.

Марфалагічна сінтаксічная трансфармацыя афарызма: змяняецца форма дзеяслоўнага ці іменнага прэдыкатываў і залежных ад іх кампанентаў, што часам прыводзіць да сінтаксічнага згортавання афарыстычнай фразы ў непрэдыкатыўную адзінку. Напр.: Ведама, другім зямцам, злоснікам, завідасць спакою не давала (Багатая пчэльня) Ъ Завідасць спакою не дае; Разліваецца ў слёзах скрыпка, плача аб марнасці таго свету, дзе адзін любіць, а другі — не (Страшная музыкава песня) Ъ Марны той свет, дзе адзін любіць, а другі — не; Шуміць жытцо высокае, падзяку пяе працы мужыцкай, а не "мужыцкай" — сялянскай працы, справядлівай (Роднае карэнне) Ъ Сялянская праца — справядлівая і на г.п. **У выніку трансфармацыі гэтага тыпу відазмененыя афарызмы могуць сэнсаво адрознівацца ад агульнаўжывальных.** Напр.: Што табе ўсё карціць і чаму так, чаму не гэтак? Ну як было, так і было... (Дурны настаўнік) Ъ Як было, так і будзе і на г.п.

Парцэляцыя афарыстычнай фразы — афарызм падзяляецца асобнымі часткамі: наступная ўдакладняе і дапаўняе змест папярэдняй ці ўзмацняе сэнс усяго афарызма. Напр.: Усе памром. Хто раней, а хто пазней (Страхаццё) Ъ Усе памром — хто раней, а хто пазней; Прысяга непраўдзівая... Найцяжэйшы омяротны грэх (Прысяга) Ъ Прысяга непраўдзівая — найцяжэйшы омяротны грэх і на г.п. **Часткі парцэляванага афарызма могуць размяшчацца як кантактна, так і дыстантна.** Напр.: А паглядзі ты, сваток, на панскае жыццё. Яно ж найболей такое, што горш сабацкага. Распушта, паскудства (Роднае карэнне) Ъ Панскае жыццё горш сабацкага: распуштва, паскудства і на г.п. **Парцэляваныя сегменты нярэдка**

падпадаюць інверсіі, што ў пэўнай ступені ўскладняе цэласнае ўспрыняццё (бачанне) афарызма ў кантэксце. Напр.: Буду махаць венікам, шугаць духам лёгкім, гарачым: нуду з цела і з думак змываць (Вясна) Ъ Венікам махаць — нуду змываць; Аж стогне сяло, аж ваўкі ў лесе выюць, пудзяцца, дзівяцца, ажно птушкі на ноч цёмную супакоіцца не могуць — так гуляюць вяселейка людзі добрыя (Патаёмнае) Ъ Добрыя людзі вяселле гуляюць — сяло стогне і на г.п.

Афарыстыка мовы твораў М.Гарэцкага павінна апісвацца, па-першае, асобна, як і лексіка і фразеалогія пісьменніка, а па-другое, комплексна. Індывідуальна-аўтарскія ж афарызмы вартыя свайго адлюстравання ў асобнай кампіляцыі "Афарызмы і думкі Максіма Гарэцкага", якая, дарэчы, будзе першай спробай такога кшталту ў беларускім літаратуразнаўстве. Яе філасофскі і адначасова лірычны настрой найлепш адлюстраваны ў словах М.Гарэцкага, абраных у якасці эпіграфа да гэтага артыкула. Прынцыпы ўкладання такой кампіляцыі, а таксама параўнальна вялікая колькасць самога афарыстычага матэрыялу, згрупаванага паводле вызначаных прынцыпаў, які і мусіць легчы ў аснову зборніка афарызмаў М.Гарэцкага, былі выкладзены раней у некалькіх працах аўтара (гл. Іваноў 1994, 1996, 1997).

Літаратура

Іваноў Я.Я., Рагаўцоў В.І. Афарызмы ў мове М.Гарэцкага // Першыя гарэцкія чытанні: Тэзісы дакладаў і паведамленняў (16–18 сакавіка 1992 г.). Горкі, 1992. С. 99–102.

Іваноў Я.Я., Рагаўцоў В.І. Спосабы індывідуальна-аўтарскага відазмянення структуры афарызмаў у мове М.Гарэцкага // Гарэцкія чытанні: Тэзісы дакладаў і паведамленняў. Горкі, 1993. С. 55–57.

Іваноў Я.Я. Беларусь і беларусы ў афарызмах М.Гарэцкага // Гарэцкія чытанні: Матэрыялы дакладаў і паведамленняў (Магілёў, 17–19 лютага 1994 г.): У 2 ч. Мн., 1994. Ч. 1. С. 82–84.

Іваноў Я.Я. Матэрыялы да ўкладання зборніка "Афарызмы і думкі М.Гарэцкага" // Гарэцкія чытанні: Матэрыялы дакладаў і паведамленняў (Горкі, 17–19 лютага 1995 г.). Мн., 1996. С. 80–87.

Іваноў Я.Я. Максім Гарэцкі як пісьменнік-афарыст: (Матэрыялы да ўкладання зборніка "Афарызмы і думкі М.Гарэцкага": (Працяг) // Гарэцкія чытанні: Матэрыялы дакладаў і паведамленняў. Мн., 1997.

Иванов Е.Е. Семантические типы языковых афоризмов: (На материале восточнославянских языков) // *Literatury i języki słowian wschodnich: stan obecny i tendencje rozwojowe*: Т. I–II. Opole, 1997, Т. II, S. 111–114.